

Μνήμων

Τόμ. 17 (1995)

ΟΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΤΟΥ "ΠΟΛΥΠΑΘΟΥΣ" ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΣΤΑΘΗ

doi: [10.12681/mnimon.528](https://doi.org/10.12681/mnimon.528)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΤΑΘΗ Π. (1995). ΟΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΤΟΥ "ΠΟΛΥΠΑΘΟΥΣ" ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ. *Μνήμων*, 17, 131–145. <https://doi.org/10.12681/mnimon.528>

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΣΤΑΘΗ

ΟΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΤΟΥ *ΠΟΛΥΠΑΘΟΥΣ* ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

Τὰ βιβλία ἔχουν τὴ δική τους μοίρα

Ὁ Γρηγόριος Παλαιολόγος ὅταν συνέγραψε τὸ μυθιστόρημά του *Ὁ Πολυπαθής* καὶ τὸ ἐξέδωσε σὲ δυὸ τόμους στὴν Ἀθήνα τὸ 1839, δὲν πρέπει νὰ εἶχε προβλέψει τὸ πόσο περιζήτητο θὰ γινόταν, περισσότερο ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια ἀργότερα.

Ὁ Εὐαγγελινὸς Μισαηλίδης αὐτὸ τὸ ἴδιο ἔργο τὸ μετάφρασε στὰ τουρκικά, τὸ διασκεύασε καὶ τὸ ἐξέδωσε σὲ τέσσερις τόμους, στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1871-72 μὲ ἑλληνικούς χαρακτῆρες (σ' αὐτὸ τὸ γλωσσικὸ σύστημα ποὺ συνηθίστηκε νὰ ὀνομάζεται *καραμανλίδικα*)¹.

Πρόσφατα ὁ Robert Anhegger μετέγραψε ἀπ' τὰ *καραμανλίδικα* στὰ τουρκικά καὶ τὸ 1986 ἐξέδωσε αὐτὸ τὸ ἔργο τοῦ Μισαηλίδη στὴν Κωνσταντινούπολη². Μιὰ δεύτερη ἔκδοση, βελτιωμένη, τοῦ ἴδιου ἔργου ἔγινε πάλι στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1988³.

Στὴν Ἀθήνα, τώρα, ὁ *Πολυπαθής* τοῦ Παλαιολόγου ἐκδίδεται συγχρόνως, ἀπὸ δυὸ ἐκδοτικὸς οἴκους, τὴν «Νεφέλη»⁴ καὶ τὸν «Ἑρμῆ» πρόσφατα πάλι τὸ 1989. Ἡ τελευταία ἔκδοση τοῦ «Ἑρμῆ» συνοδεύεται ἀπὸ εὐρεία εἰσαγωγή τοῦ ἐπιμελητῆ της Ἀλχη Ἀγγέλου⁵ καὶ ἀπὸ ἓνα κείμενο τοῦ Henry Thonet

1. Ταμασάι Δουνγιά βέ Δζεφακιάρ-ου Δζεφακιές, Ἰστανμπολδὰ, Εὐαγγελινὸς Μισαηλίδης Ματπασηνδὰ 1871-1872.

2. Evangelinos Misailidis, *Seyreyle Dünyayı (Temaşa-i Dünya ve Cefakâr ü Cefakeş)*, Robert Anhegger, Vedat Günyol, Κωνσταντινούπολη 1986.

3. Evangelinos Misailidis, *Seyreyle Dünyayı (Temaşa-i Dünya ve Cefakâr ü Cefakeş)*, Gözden geçirilmiş 2. Basım / Δεύτερη ἔκδοση βελτιωμένη, Κωνσταντινούπολη 1988. Στὴν ἔκδοση αὐτὴ καὶ μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἔργου (σ. 643-664) ὑπάρχει μιὰ σχετικὴ μελέτη τοῦ Robert Anhegger, *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr ü Cefakeş üzerine*.

4. Γρηγόριος Παλαιολόγος, *Ὁ Πολυπαθής*, Ἀθήνα 1989, μὲ τὸν ἴδιο τίτλο καὶ ἀπὸ τίς ἐκδόσεις «Ἑρμῆς».

5. Ἀλξης Ἀγγέλου, «Τὸ ρομάντζο τοῦ νεοελληνικοῦ μυθιστορήματος», *Ὁ Πολυπαθής*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς 1989, σ. 13*-176*.

για τις γαλλικές επιδράσεις στο έργο του Παλαιολόγου⁶. Έτσι έχουμε ένα μυθιστόρημα, μια μετάφραση-διασκευή του και δυο εκδόσεις για την κάθε μορφή.

Ήδη από τα άπλά αυτά στοιχεία καταφαίνεται το ενδιαφέρον που παρουσιάζει το μυθιστόρημα αυτό, ώστε να δικαιολογεί και την τόσο μεγάλη ενασχόληση των εκδοτών.

Στη σύντομη αυτή μελέτη δεν θα ασχοληθούμε με τον Πολυπαθή του Γρηγορίου Παλαιολόγου, για τις πηγές του όποιου και τις επιδράσεις που υπέστη έγινε αρκετός λόγος⁷, αλλά με το έργο του άλλου συγγραφέα, μεταφραστή και διασκευαστή, το Ταμασάι Δουνγιά βέ Δζεφακιάρ -ου Δζεφακές, (= Το θέατρο του κόσμου και ο τύραννος και το θύμα), του Εὐαγγελينوῦ Μισαηλίδη.

Ο εκδότης και επιμελητής πενήνταπέντε και περισσότερων καραμανλίδικων βιβλίων Εὐαγγελινὸς Μισαηλίδης γεννήθηκε στὰ Κούλα τῆς Σμύρνης τὸ 1820 καὶ πέθανε τὸ 1890 στὴν Κωνσταντινούπολη. Τὰ πρῶτα γράμματα τὰ ἔμαθε στὴ Σμύρνη. Στὴ συνέχεια ἤρθε στὴν Ἀθήνα καὶ σπούδασε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Μετὰ τὴν ἀποφοίτησή του διορίστηκε ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο ὡς μεταφραστής στὴν Ἀλεξανδρέττα. Ἐπέστρεψε στὴν Σμύρνη καὶ ἐργάστηκε ὡς διδάσκαλος τουρκικῶν. Ἀρχισε τὴν ἐκδοτικὴ του δραστηριότητα μετὰ τὴν ἐκδοση περιοδικῶν στὰ καραμανλίδικα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1845-1850. Τὸ 1850 πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἐξέδωσε τὴν ἐφημερίδα Ἀνατολή, πού κυκλοφοροῦσε πρῶτα δυὸ καὶ μετὰ τρεῖς φορές τὴν ἐβδομάδα· τὴ σύνταξή τῆς ἐφημερίδας αὐτῆς τὴν κράτησε μέχρι τὸ θάνατό του. Παράλληλα ἔκανε μεταφράσεις ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ γαλλικὰ στὰ τουρκικὰ τὶς ὁποῖες ἐξέδιδε μετὰ ἑλληνικὸς χαρακτῆρες. Γι' αὐτὴ τὴν ἐκπληκτικὴ του δραστηριότητα βραβεύτηκε ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως καὶ παρασημοφορήθηκε ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος, ἀλλὰ καὶ τὸ Ὄθωμανικὸ Κράτος ἀναγνωρίζοντας τὶς ὑπηρεσίες του στὸν ἐκδοτικὸ τομέα τοῦ ἀπένειμε τὸν τίτλο τοῦ Πασᾶ⁸.

6. Henry Thonet, «Οἱ γαλλικὲς ἐπιδράσεις στὸν Πολυπαθὴ τοῦ Γρ. Παλαιολόγου», Ὁ Πολυπαθὴς, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1989, σ. 177*-186*.

7. Γιὰ τὸν Πολυπαθὴ βλ. ἐπίσης Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Ἡ Ἑλληνικὸς Ζυβλάσιος»; Ὁ Πολυπαθὴς τοῦ Γρ. Παλαιολόγου», Ἐπιστ. Ἐπετηρίδα τῆς Φιλολογ. Σχολῆς, περὶ τοῦ β', τεύχος Τμήματος Φιλολογίας, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1991, σ. 297-324, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἀπόστολος Σαχίνης, Θεωρία καὶ ἄγνωστη ἱστορία τοῦ μυθιστορήματος στὴν Ἑλλάδα 1760-1870, Ἀθήνα 1992, σ. 125-138.

8. Γιὰ τὸν Εὐαγγελινὸ Μισαηλίδη βλ. Turgut Kut, «Temaşa-i Dünya ne Cefakâr ü Cefakes'in yazarı Evangelinos Misailidis Efendi», Tarih ve Toplum, 48 (Arahk 1987), σ. 22-26· Robert Anhegger, «Evangelinos ve Türkçe konuşan dindaşları», Tarih ve Toplum, 50 (Φεβρουάριος 1988), σ. 9-12, 51 (Μάρτιος 1988), σ. 47-49.

* * *

Ὁ Μισαηλίδης προφανῶς διάβασε τὸ ἔργο τοῦ Παλαιολόγου ὅταν ἦταν στὴν Ἀθήνα καὶ ἐντυπωσιάστηκε ἀπ' τὴν πλοκὴ του. Τριάντα, περίπου, χρόνια ἀργότερα προικισμένος μὲ τὰ διαβάσματα καὶ τὴν πολὺπλευρὴ πείρα ποὺ εἶχε ἀποκτήσει ὡς ἐκδότης, καταπιάνεται μὲ τὴ μετάφραση τοῦ μυθιστορήματος. Θὰ περίμενε κανεὶς νὰ δηλώσει κάπου στὸν πρόλογο, ὅτι μεταφράζει τὸν *Πολυπαθὴ* τοῦ Παλαιολόγου· ἀντὶ γι' αὐτὸ προσδιορίζει τὸ ἔργο του ὡς *θησαυρὸ καθημερινῶν γεγονότων* καὶ σὲ ὑποσημείωση δηλώνει ὅτι μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ γεγονότα συνέβησαν καὶ σ' αὐτὸν τὸν ἴδιο, καὶ καλεῖ τοὺς συμπατριῶτες του νὰ εἶναι ξύπνιοι καὶ νὰ γνωρίζουν καὶ τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ καὶ σὰν τίς μέλισσες νὰ συλλέγουν μόνον τὸ καλόν⁹.

Συγκρίνοντας τὰ δυὸ κείμενα παρατηροῦμε ὅτι ἐνῶ στὴν ἀρχὴ πρόκειται γιὰ μιὰ κατὰ λέξη μετάφραση τοῦ *Πολυπαθοῦς*, πολὺ γρήγορα ὁ Μισαηλίδης ξεφεύγει καὶ χάνεται στοὺς πολυδαίδαλους δρόμους καὶ τίς πολύχρωμες καταστάσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῆς Κωνσταντινούπολης τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰώνα. Ξεκινάει, δειλὰ δειλὰ, προσθέτοντας μιὰ δυὸ ἀράδες δικό του κείμενο καὶ καταλήγει νὰ προσθέτει κεφάλαια ὁλόκληρα ὁλότελα ἄσχετα μὲ τὸ ἀρχικὸ πρότυπο καὶ τὴν ἀρχικὴ διήγηση.

Τὰ θέματα ποὺ περιέχονται σ' αὐτὲς τίς προσθῆκες εἶναι κυρίως ἡ θρησκεία, ἡ παιδεία, τὰ ἥθη, ἡ ἐθνικότητα καὶ οἱ διαφορὲς ἰδιαιτερότητες τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Τίποτε δὲν ἀφήνει ὁ Μισαηλίδης ἀσχολίαστο, ἀπ' τὴν ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς (192), τὸν κάποιον φεμινισμό στὴν Ἀμερικὴ καὶ στὴν Ἀγγλίᾳ (225), τὴν πάπισσα Ἰωάννα (512) μέχρι τίς ἐταῖρες Λαῖδα καὶ Ἀσπασία (433).

Μιὰ ἔρευνα στὴν καραμανλίδικη βιβλιογραφία τῆς ἐποχῆς μᾶς ἐπιβεβαιώνει τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ Μισαηλίδης εἶχε μπροστὰ του κείμενα τὰ ὁποῖα χρησιμοποίησε εἴτε αὐτούσια, εἴτε διασκευάζοντάς τα καὶ ἀντλώντας ἀπὸ τὰ θέματα ποὺ πραγματεύονταν. Κύριος σκοπὸς του εἶναι ἡ ἐνημέρωση τῶν ὁμοεθνῶν του, ὅχι ὅμως μὲ τὸν γνωστὸ διδακτικὸ τρόπο ἀλλὰ μέσα ἀπὸ διηγήσεις καὶ συχνὰ πικάντικες λεπτομέρειες. Ὁ ἥρωάς του, ὁ Ἀλέξανδρος Φαβίνης, εἶναι ὁ τύπος τοῦ αἰώνιου Ὀδυσσεά, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ μένει γιὰ πολὺν καιρὸ στὸν ἴδιο τόπο. Τρέχει ἀπὸ περιπέτεια σὲ περιπέτεια, μπαινοβγαίνει στὶς φυλακὲς καὶ στὰ μπορδέλα, συναντάει τοὺς πιὸ περίεργους τύπους ἀνθρώπων καὶ διηγεῖται τίς ἱστορίες τους, κι ἀπὸ κάθε τόπο ὅπου πηγαίνει ἐπιστρέφει μὲ ἓνα φορτίο γνώσεων.

Ἐπιστρέφουμε στὸ κείμενο καὶ ἐπιχειροῦμε μιὰ πρόχειρη σύγκριση, καὶ

9. Γιὰ τὸ καραμανλίδικο κείμενο θὰ παραπέμπουμε στὴν ἐκδοση τοῦ Robert Anhegger, τοῦ ἔτους 1988. Βλ. *Temaşa-i Dünya, Mukaddeme*, σ. 20-23.

πρῶτα ὅσον ἀφορᾷ τῇ διάρθρωση τῶν τόμων, τῶν βιβλίων καὶ τῶν κεφαλαίων.

Ὁ Πολυπαθὴς ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τόμους· ὁ πρῶτος τόμος ἔχει τρία βιβλία (βιβλίον Α' δέκα κεφάλαια, βιβλίον Β' ἑννέα κεφάλαια, βιβλίον Γ' ἑπτὰ κεφάλαια). Ὁ δεύτερος τόμος ἔχει ἐπίσης τρία βιβλία (βιβλίον Δ' ἑπτὰ κεφάλαια, βιβλίον Ε' πέντε κεφάλαια, βιβλίον ΣΤ' τέσσερα κεφάλαια).

Τὸ Ταμασάϊ Δουνγιά ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερις τόμους. Ὁ πρῶτος τόμος ἔχει ἑπτὰ βιβλία [Α', Β', Γ', Δ' (δύο κεφάλαια), Ε' (δύο κεφάλαια), ΣΤ', Ζ' (ἑνδεκα κεφάλαια)]. Ὁ δεύτερος τόμος περιέχει πέντε βιβλία [Α', Β' (πέντε κεφάλαια), Γ', Δ' (πέντε κεφάλαια), Ε' (ἑξὶ κεφάλαια)]. Ὁ τρίτος τόμος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑξὶ βιβλία, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀρίθμηση πού συνεχίζεται ἀπὸ τὸν προηγούμενο τόμο [Ε' (δύο κεφάλαια), ΣΤ' (τέσσερα κεφάλαια), Ζ' (δύο κεφάλαια), Η' (δεκατέσσερα κεφάλαια), Θ', Ι']. Ὁ τέταρτος καὶ τελευταῖος τόμος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑννέα βιβλία [Α' (πέντε κεφάλαια), Β' (ἑξὶ κεφάλαια), Β' (ἓκ παραδρομῆς γιὰ δευτέρα φορά), Γ', Δ', Ε', ΣΤ', Ζ', Η', Θ'].

Μὲ αὐτὴ τὴν ἀπαρίθμηση τόμων, βιβλίων καὶ κεφαλαίων παρατηρεῖται ὅτι τὸ καραμανλίδικο μυθιστόρημα εἶναι διπλὸ σὲ ἔκταση ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Παλαιολόγου. Γίνεται ἔτσι φανερό ὅτι ὁ Μισαηλίδης κράτησε τὸν σκελετὸ τοῦ ἀρχικοῦ μυθιστορήματος καὶ μπόλιασε σ' αὐτό, ὅπου νόμιζε, τίς δικές του ἐμπειρίες καὶ θεωρήσεις, ἀλλὰ καὶ κείμενα, τὰ ὁποῖα ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἀντιπροσώπευαν τὸ ὑπόβαθρο τῆς γνώσης καὶ τῆς ἠθικῆς.

* * *

Πρὶν καταγράψουμε κατ' ἀντιπαράθεση τοὺς τίτλους τῶν κεφαλαίων τῶν δύο μορφῶν τοῦ ἴδιου μυθιστορήματος θὰ ἐπιχειρήσουμε μιὰν ἀναφορὰ στὰ θέματα τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν στὸ Ταμασάϊ Δουνγιά καὶ μιὰ προσπάθεια ἐπισήμανσης καὶ ταύτισης τῶν πηγῶν.

Ὁ Μισαηλίδης ὡς γνήσιος Μικρασιάτης λόγιος ἀναφέρεται πρῶτιστα στοὺς ἀρχαίους προγόνους καὶ στὰ παραδείγματα ἀνδρείας, ἐγκράτειας καὶ σοφίας. Ὁδηγός του σ' αὐτὲς τίς ἀναφορὰς εἶναι ὁ Γεροστάθης τοῦ Λέοντος Μελά. Τὸ πολυδιαβασμένο αὐτὸ βιβλίον πού πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1859, μεταφράστηκε καὶ στὰ τουρκικά ἀπὸ τὸν Φίλιππο Ἀριστόβουλο¹⁰ καὶ ἐκδόθηκε μὲ

10. Ὁ Φίλιππος Ἀριστόβουλος γεννήθηκε στὴ Νεάπολη (Νεβ-σεχίρ) τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τὸ 1830. Σπούδασε στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης καὶ γιὰ σαράντα χρόνια ὑπηρέτησε ὡς ἱεροκήρυκας στὴν πατρίδα του. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Γεροστάθης τοῦ Λέοντος Μελά μετέφρασε στὰ τουρκικά καὶ τὸ ἔργο Ἡθικαὶ Ὁμιλίες. Γιὰ τὸν Φίλιππο Ἀριστόβουλο καὶ τὴ δραστηριότητά του βλ. καὶ Ἰωάννα Πετροπούλου, «Φιλίππου Ἀριστοβούλου Ἀνθολόγιο, Θεολογικὴ Σχολὴ Χάλκης 1853-1856», Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, 5 (1984-1985), σ. 187-239.

έλληνικούς χαρακτήρες τὸ 1866 στὴν Ἀθήνα¹¹. Ἀνιχνεύουμε τὰ θέματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν Γεροστάθη: ἡ φιλοτιμία τοῦ Θεμιστοκλῆ (56), τὸ δι-
 λημα μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας (62), Δάμων καὶ Φιντίας (74), ὁ Φωκίων
 καὶ ἡ σύζυγός του (77), ὁ Διογένης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος (263), ἡ σοφία τοῦ
 Πυθαγόρα (341), ὁ Ἀνδροκλῆς καὶ τὸ λιοντάρι (344).

Συχνές, ἐπίσης, εἶναι οἱ ἀναφορὲς στὸν Αἰσώπο (130, 262, 326, 455, 545, 569), πράγμα ποὺ εὐκόλα δικαιολογεῖται, ἀφοῦ ὁ Μισαηλίδης εἶναι ὁ μεταφραστὴς τῶν μύθων τοῦ Αἰσώπου στὰ καραμανλίδικα¹². Ὁ Διογένης, ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Δαμοκλῆς, ὁ Ἀγαθοκλῆς, ὁ βασιλιάς τῶν Σκυθῶν Σκίλουρος, ὁ Ὀδυσσεύς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι τὰ ὀνόματα τῆς ἀρχαίας παραδόσης μὲ τὰ ὁποῖα προσπάθησε νὰ διασκεδάσει, νὰ μορφώ-
 σει καὶ νὰ νοθεύσει τοὺς ὁμοεθνεῖς του ὁ Μισαηλίδης.

Ἐνα ἀπὸ τὰ θέματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὸν Μισαηλίδη εἶναι ἡ παιδεία, τὴν ὁποία συνδέει μὲ τὴν πρόοδο, τὴν εὐημερία καὶ τὴν οἰκονομικὴ ἀνεξαρτησία τῶν ὁμοεθνῶν του (52, 252, 262-272). Ἀπευθύνεται στοὺς Ἕλληνες Μικρα-
 σιάτες καὶ ἀναφωνεῖ:

«Ἐ ἐσεῖς Ρωμιοὶ Ἀνατολίτες, μαζέψτε τὸ μυαλὸ στὸ κεφάλι σας καὶ ἀποκηστέ γνῶση ὅσο εἶναι καιρός· ἀνοίξετε σχολεῖα, γιατί ἂν συνεχίσετε αὐτὴ τὴν ἀθλιότητα, τὸ λιγότερο σὲ δέκα χρόνια θὰ καταντήσετε τὸ εὐτελέστερο καὶ ὑποδεέστερο ὅλων τῶν ἔθνων καὶ σκλάβοι σὲ ὅλους» (264).

Παρακάτω σημειώνει ὅτι εἶναι δικαιολογημένο νὰ μὴν ἔχουν οἱ Ὀρθό-
 δοξοὶ τῆς Ἀνατολῆς τὴν πρώτη ἀρχαιοελληνικὴ δόξα ἀφοῦ τὸ ἔθνος τους ὑπέ-
 φερε μεγάλες δυστυχίες.

«Γι' αὐτὸ παρ' ὅλο ποὺ μποροῦμε νὰ τοὺς δικαιολογήσουμε λίγο, δὲν εἶναι δυνατὸ αὐτὸ νὰ συνεχιστεῖ σὲ μόνιμη βία. Τῷ ὄντι, ἐνῶ οἱ συμφορὲς ποὺ ὑπέστησαν οἱ Ρωμιοὶ τῆς Ἀνατολῆς δὲν συνέβησαν σὲ κανένα ἄλλο ἔθνος, αὐτοὶ συνέχισαν καὶ τίς θρησκευτικὲς τοὺς ἀκολουθίες καὶ τὴν ἐθνικότητά τους. Εὖγε χίλιες φορὲς εὖγε! Καὶ μάλιστα στοὺς δύσκολους καιροὺς γιὰ νὰ ἀπο-
 δείξουν ὅτι εἶναι ἀπόγονοι εὐγενικοῦ καὶ ἀρχοντικοῦ ἔθνους ἱδρυσαν σχολεῖα καὶ ἱεροδιδασκαλεῖα, μὲ κάθε δυνατὸ τρόπο στίς ὁπές καὶ στὰ πηγάδια τῆς γῆς. Πρόσφατα τὸ Ἑλληνικὸν Σχολεῖον τῆς Καισάρειας ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Διδασκάλου Γερμανοῦ, τὰ Γυμνάσια τῆς Σμύρνης, τοῦ Ἀἰβαλίου καὶ τῆς Πάτμου καὶ ἰδιαίτερα τὸ καύχημα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἡ περίφημη Μεγάλη Σχολὴ τοῦ Κουρούτσεσμε (Ξηροκρήνη) ἦταν πολὺ φημισμένα...» (267).

11. S. Salaville - E. Dellegio, *Karamanlidika, Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, III, 1866-1900, Ἀθήνα 1966, p. 10-12.

12. *Αἰσωποσοὺν Κησсадὰν χησσεῖ ἀλμαγὰ μαχσοὺς μεσελλερί... Εὐαγγελινὸς Μισαη-
 λίδης δεν πιτ τερδζουμέ, τάπου τεμσίλ ὀλονιμούστου... ΦΙ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΝΙΕ 1854.* E. Balta, *Karamanlidika, Additions (1584-1900), Bibliographie analytique*, Ἀθήνα, σ. 46-47.

Και συνεχίζει κάνοντας μια διαπίστωση σχετικά με την δύσκολη κατάσταση της εκπαίδευσης στην 'Ανατολή:

«Υπάρχει και μια ακόμη κατάσταση που έγινε αίτία της παρακμής της 'Ανατολής, ξεχώρισαν την 'Εκκλησία από το Σχολείο, ενώ η εκκλησία και το σχολείο είναι ένα, σὰν ψυχή και σῶμα. Σὲ πόλη που δὲν ὑπάρχει σχολεῖο κι ἂν ὑπάρχουν και δέκα ἐκκλησιές δὲν ὠφελοῦν καθόλου. Κατὰ τὸ λόγο τοῦ σοφοῦ Σολομῶντος *Ἀρχὴ σοφίας, φόβος Κυρίου*· ἰδοὺ αὐτὸν τὸν φόβο τοῦ Θεοῦ ὅλοι θὰ τὸν μάθουν στὸ σχολεῖο. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ συνενωθοῦν τὰ εἰσοδήματα τῶν ἐκκλησιῶν μὲ τὰ εἰσοδήματα τῶν σχολείων, και ὅταν δὲν ἐπαρκοῦν τὰ χρήματα τοῦ σχολείου νὰ παρέχονται ἀπὸ τὴν ἐκκλησία» (270).

Παράλληλα μὲ τὴν παιδεία, ὅπως ἀναφέρθηκε και παραπάνω, προσφιλὲς θέμα τοῦ Μισαηλίδη εἶναι ἡ θρησκεία, τὰ δόγματα και οἱ θρησκευτικοὶ λειτουργοί. Τὸ "Ἅγιον Ὅρος και οἱ μοναχοὶ ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν συγγραφέα (49-53). Ὁ Μισαηλίδης διὰ στόματος Φαβίνης καταφέρεται συχνὰ ἐναντίον τῶν μοναχῶν, γιὰ τοὺς ὁποίους διηγεῖται πολλὲς χαριτωμένες και παράξενες ἱστορίες, ἀπὸ αὐτὲς ποὺ ἡ προφορική τους παράδοση χάνεται μέσα στὰ χρόνια. Μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς τίς ἱστορίες τίς ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ *Πατερικὸν* και τίς διανθίζει μὲ δικές του λεπτομέρειες. Μέσα στὰ πλαίσια τῆς ὑπερβολικῆς και ἄξιοπερίεργης διήγησης, βέβαια, ὁ ἴδιος ὁ Φαβίνης γίνεται ὁ πνευματικὸς τῶν κοριτσιῶν τῶν μπορδέλων¹³ τῆς Κωνσταντινούπολης και μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὰ ὀδηγεῖ στὴ σωτηρία! Ἡ θεάρεστη αὐτὴ πράξη, ὡστόσο, προκαλεῖ και τὸ κλείσιμο ἀρκετῶν σπιτιῶν μὲ ἀποτέλεσμα νὰ βρεθοῦν περίπου 1000 κορίτσια χωρὶς οἰκονομικοὺς πόρους. Ὁ δαιμόνιος Φαβίνης ὅμως τὸ λύνει και αὐτὸ χάρη στὴ βοήθεια τῶν Μασόνων τῆς Κωνσταντινούπολης, ποὺ ὅπως μᾶς πληροφορεῖ εἶχαν ἀνοίξει Στοὰ στὸ Σταυροδρόμι (137-144). Οἱ Μασόνοι ἰδρύουν «Φιλανθρωπικὴ Ἑταιρεία», μὲ τὴ συνδρομὴ τῶν μελῶν τῆς ὁποίας χρηματοδοτοῦνται και προικοδοτοῦνται τὰ συγκεκριμένα κορίτσια, ποὺ μετάνοιωσαν γιὰ τὴν προηγούμενη ζωὴ τους!

Οἱ διαφορὲς μὲ τοὺς Ἀρμένιους ἀπασχολοῦν τὸν Μισαηλίδη σὲ ἰδιαίτερο κεφάλαιο μὲ τίτλο «Ἡ ἐξορία τῶν ἀρμενοκαθολικῶν ἀπ' τὴν Κωνσταντινούπολη» (405-414), και μὲ παραγράφους, «οἱ Ἀρμένιοι» (405) και «Ἡ ἀρχικὴ αἰτία τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἀρμενικῆς ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἐκκλησία» (407). Στὸ κεφάλαιο αὐτό, τὸ ὁποῖο εἶναι κατὰ τὴ συνήθεια τοῦ συγγραφέα ξεκομμένο ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ διήγηση, παρατίθενται οἱ δοξασίες γιὰ τίς ἀπαρχὲς τῆς ἀρμενικῆς ἐθνότητος, ἡ αἵρεση τοῦ Νεστορίου και οἱ ἀπὸηχοὶ τῆς στὰ μετέπειτα χρόνια. Χρονολογίες και ἱστορικὰ στοιχεῖα σχετικά μὲ τὴν ἀρμενικὴ κοινό-

13. Τίς ἱστορίες τοῦ κάθε κοριτσιοῦ τίς κατασκευάζει ὁ Μισαηλίδης και παρουσιάζουν ἐκπληκτικὴ πλοκή, ἀφοῦ μέσα σ' αὐτὲς παρελκύουν ἥθη και ἔθιμα κωνσταντινουπολίτικα και ἄλλα (144-194).

τητα τῆς Κωνσταντινούπολης συμπληρώνουν τὶς πολυτίμες πληροφορίες ποὺ παρέχει γενναιόδωρα ὁ Μισαηλίδης στοὺς ἀναγνώστες του.

Τὸ ἀρμενικὸ θέμα ἦταν ἀρκετὰ ἐπίκαιρο, ἀφοῦ τὸ 1864 βλέπει τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἡ μετάφραση τοῦ βιβλίου τοῦ Σαμουήλ Ἀλεκτορίδη, Ἀπάντησις Ὁρθοδόξου¹⁴, με ἐπιμέλεια τοῦ Εὐαγγελينوῦ Μισαηλίδη, συντάκτη τῆς ἐφημερίδας Ἀνατολή. Τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι ἓνα συμπίλημα διαφορῶν θεολογικῶν πραγματειῶν, μία ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Κωνσταντίου Α', τοῦ ἀπὸ Σιναίου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, με τίτλο *Περὶ τῆς τῶν Ἀρμενίων μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀσυμφωνίας*¹⁵. Ἡ μικρὴ αὐτὴ θεολογικὴ συγγραφή τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1840, στὴ συνέχεια μεταφράστηκε στὰ τουρκικὰ καὶ ἐκδόθηκε με ἀρμενικοὺς χαρακτῆρες τὸ 1857, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἐκδότης Μ. Ἀριστοκλήζης¹⁶. Εἶναι σαφές ὅτι ὁ Μισαηλίδης γνώριζε καλὰ τὸ θέμα καὶ θεώρησε ὅτι ἦταν μιὰ καλὴ εὐκαιρία νὰ τὸ ἐντάξει καὶ αὐτὸ μέσα στὸ μωσαϊκὸ τῶν γνώσεων τὶς ὁποῖες πρόσφερε στοὺς Μικρασιάτες ὁμοεθνεῖς του.

Οἱ συζητήσεις γιὰ τὴν πίστη, τὶς διαφορὲς τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἀπὸ τὸν χριστιανισμό καὶ τὶς ἄλλες θρησκείες ἦταν συχνές στὴν Κωνσταντινούπολη ὅπου συνυπῆρχαν ἀρκετὰ εἰρηνικὰ οἱ ἐκπρόσωποι ὅλων. Αὐτὸ τὸ κλίμα μεταφέρει ὁ Μισαηλίδης στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου του διανθισμένο με τὶς σχετικὲς ἱστορίες (358-365).

Ὁ Μισαηλίδης ἀναφέρει κι ἄλλα βιβλία τῆς ἐποχῆς, τὰ ὁποῖα φαίνεται νὰ συμβουλευτῆκε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συγγραφῆς τοῦ *Ταμασάι Δουρνιά*. Ἔτσι ἔχουμε ἀναφορὲς στὸν *Συναξαριστὴ* (107, 135), στὶς *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* (140)¹⁷, στὴν *Ποικίλη Ἱστορία* τοῦ Αἰλιανοῦ (245), στὴν *Παλαιὰ Διαθήκη* (251)¹⁸, στὴν *Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία* (469)¹⁹, στὸ *Λανσαϊκόν* (546)²⁰ στὸ

14. Βλ. S. Salaville - E. Dalleggio, *Karamanlidika*, II, 1851-1865, Ἀθήνα 1966, σ. 70-71.

15. *Κωνσταντίνου τοῦ ἀπὸ Σιναίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Βυζαντίου, Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες ἐκκλησιαστικαὶ καὶ φιλολογικαί, καὶ τινες ἐπιστολαὶ τοῦ αὐτοῦ, ἐξεδόθησαν ... ὑπὸ Θεοδώρου Μ. Ἀριστοκλέους*, Κωνσταντινούπολη 1866, σ. 79-117.

16. Ὁ.π., σ. 81 καὶ σημ. 1.

17. Μεταφρασμένο στὰ τουρκικὰ, Ἀζήζ Ἀπόστολοσλαρην ἀμελερή, Βενετία 1811, καὶ *Ρεσουλλερίν Ἀμελλερινίν*, Κωνσταντινούπολη 1826, Βλ. S. Salaville - E. Dellagio, *Karamanlidika*, I, 1584-1850, Ἀθήνα 1958, σ. 148-151, 205-208.

18. Μεταφρασμένο στὰ τουρκικὰ. Τρεῖς ἐκδόσεις στὴν Ἀθήνα τὸ 1838. *Karamanlidika*, I, σ. 244-248.

19. Μεταφρασμένο στὰ τουρκικὰ ἀπὸ τὸν παπὰ Γεώργιο οἰκονόμο: *Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία, Γιάνε κιονναχκιαρλαρήν χελασληγή ταπίρ ὀλονιμοὺς κιτάπτω...* 1839 (Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως). *Karamanlidika*, I, σ. 257-261.

20. Μεταφρασμένο καὶ στὰ τουρκικὰ, *Λανσαϊκόν*, Βενετία 1806. *Karamanlidika*, I, σ. 131-138.

Βίο τοῦ Ἰωσήφ (571)²¹.

Ὡς Μικρασιάτης ὅμως καὶ μάλιστα κάτοικος τῆς Κωνσταντινούπολης, ὁ Μισαηλίδης μετέχει ἐνεργὰ στὴ ζωὴ τῆς Ὁθωμανικῆς πρωτεύουσας, μοιράζεται τὴ μοίρα τῶν Ὁθωμανῶν συμπολιτῶν του, γνωρίζει ἄριστα τὴ γλώσσα τους, τὴν ὁποία χειρίζεται μὲ ἐξαιρετικὴ μαεστρία, καθὼς καὶ τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμά τους. Στὸ βιβλίο του μέσα μπορεῖ κανεὶς ν' ἀνιχνεύσει ἀναφορὲς στοὺς γενιτσάρους καὶ στὴν ἱστορία τους (109, 11, 112, 114, 115, 219)²², στοὺς βεκτασίδες, δερβίσιδες (126-127, 448-449) καὶ στὸν Νασιρεδὶν χότζα (341). Ἀκόμη ὁ συγγραφέας διηγεῖται γεγονότα ἱστορικὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ αἰῶνα μὲ μυθιστορηματικὸ τρόπο (συγκεκριμένα ἀναφέρεται στὴν ἄφιξη στὴν Κωνσταντινούπολιν τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου ὑπὸ τὸ ναύαρχο J. Th. Duckworth, μὲ σκοπὸ νὰ ἐξαναγκάσει τὴν Ὁθωμανικὴ Κυβέρνηση νὰ κινηθεῖ ἐναντίον τῆς Γαλλίας).

Κατακλείοντας αὐτὲς τίς συγκριτικὲς παρατηρήσεις ἐπισημαίνουμε ὅτι αὐτὸ τὸ βιβλίο, τὸ *Tamassı Doungia* εἶναι πολὺτιμο καὶ γιὰ τὴν τουρκικὴ λογοτεχνία, ἀφοῦ τὸ πλῆθος τῶν λογοπαιγνίων, οἱ παροιμίες καὶ οἱ μικρὲς λαογραφικὲς παρατηρήσεις προέρχονται ἀπὸ λόγιο, ποὺ κατέγραφε τὴν καθημερινὴ πραγματικότητά στὴν ὀθωμανικὴ Κωνσταντινούπολιν τὴν χρονικὴ περίοδο τοῦ Τανζιμάτ. Δίκαια ὁ Μισαηλίδης μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ Ρωμιὸς Ὁθωμανὸς ποῦ, ἐνῶ καταφέρνει νὰ βρεῖ γέφυρες ποὺ ἐνώνουν τίς δυὸ ἡ, καλύτερα, ὅλες τίς ἐθνότητες ποὺ ζοῦσαν τότε στὴν Κωνσταντινούπολιν, συγχρόνως ἀσκεῖ κριτικὴ στὰ Εὐρωπαϊκὰ κοινωνικὰ καὶ θρησκευτικὰ ἤθη. Περιδιαβάζει στὸν κόσμον καὶ συναναστρέφεται μὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Δὲν διστάζει νὰ ἐπικρίνει τὸ νέο ἐλληνικὸ κράτος λέγοντας ὅτι «οἱ Ἕλληνες μὲ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἀνεξαρτησίας τους μοιάζουν μ' αὐτὸν ποὺ βρῆκε ἓνα πέταλο καὶ εἶπε: Μοῦ μένουν τώρα νὰ βρῶ τρία πέταλα καὶ ἓνα ἄλογο! Ἐχουν περιπέσει στὴν τρέλλα, ὅτι ἔτσι καὶ πάrouμε καὶ τὴν Πόλιν τέλειωσε ἡ δουλειά μας» (630).

Ὁ ἥρωας τοῦ Μισαηλίδου εἶναι κι αὐτὸς Ρωμιὸς Ὁθωμανός. Γι' αὐτὸ ἀφοῦ παντρεύεται μὲ τὴ Ρωζάνδρα του καὶ μένει λίγο στὴν Ἀθήνα νὰ διασκεδάσει, ἐπιστρέφει στὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐκεῖ ἀποκτάει ἓνα γιό, ποὺ τὸν ὀνομάζει Βασιλάκη, σὲ πείσμα ὅλων ὅσοι ἤθελαν νὰ τὸν βαφτίσει Ἀλκιβιάδης, Θεμιστοκλῆς, Πυθαγόρας, Πτολεμαῖος κλπ. (637). Ἐνῶ ὁ ἀντίστοιχος Φαβίνης τοῦ Παλαιολόγου ἀποσύρθηκε στὴν Εὐβοία, καὶ τὸν γιό του τὸν ὀνόμασε Κωνσταντῖνο. Ὁ συμβολισμὸς ἐδῶ εἶναι σαφής: ὁ συγγραφέας θέλει τὸν Μικρα-

21. Τὸ βιβλίο βρίσκεται καὶ σὲ τουρκικὴ μετάφραση: *Χαζρετὶ Ἰωσηφὶν ὁμρουνοὺν νακλιέτι*, Ἀθήνα 1839. *Karamanlidika* I, σ. 252.

22. Ὁ Εὐαγγελινὸς Μισαηλίδης συνέταξε ἓνα βιβλίο γιὰ τοὺς γενιτσάρους, τὸ ὁποῖο δυστυχῶς γνωρίζουμε μόνο ἀπὸ βιβλιοπωλικὲς ἀναγγελίες. Τὸ βιβλίο ἔχει τὸν τίτλο *Γενιτιζερίεχὺ χικιαγεσινω πιρνδζὶ ὀζιλδί*, Κωνσταντινούπολιν 1854. Βλ. E. Balta, *Karamanlidika, Additions*, ὁ.π., σ. 140.

σιάτη Φαβίνη, πιστό στην ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστική παράδοση, νὰ ἐπιλέγει τὸ ὄνομα Βασίλειος γιὰ τὸ γιό του, ἓνα ὄνομα ποὺ συνδέεται μὲ τοὺς Πατέρες καὶ τὴ Βυζαντινὴ κληρονομιά. Ὁ ἥρωας τοῦ Παλαιολόγου, ἀπεναντίας, διακατέχεται ἀπὸ τάσεις μεγαλοϊδεάτικες, καὶ τὸ ὄνομα Κωνσταντῖνος ποὺ δίνει στὸ γιό του ἐκφράζει τὸ παλιὸ ὄνειρο γιὰ ἀνακατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅπως αὐτὸ τροφοδοτήθηκε ἀπὸ τοὺς χρησμούς καὶ τὶς λαϊκὲς δοξασίες.

Τέλος, τὸ *Ταμασάι Δουγγιά* τελειώνει μὲ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Εὐαγγελينوῦ Μισαηλίδη στὴν ἀγροτικὴ κατοικία τοῦ Φαβίνη. Μένοντας ἐκεῖ μιὰ βδομάδα ὁ συγγραφέας ἔπεισε τὸν Φαβίνη νὰ τοῦ διηγηθεῖ τὶς περιπέτειές του καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ διήγηση προέκυψε τὸ τετράτομο βιβλίο.

Στὸν *Πολυπαθὴ* ὁ ἥρωας σημειώνει: «Ἐγὼ ὑπαγόρευσα καὶ ἐκείνη (ἡ Ρωξάνδρα) ἔγραψε τὸ πλεῖστον μέρος τῆς παρούσης βιογραφίας μου».

Συνοψίζοντας παρατηροῦμε ὅτι στὸ καραμανλίδικο κείμενο συναντᾶται καὶ οἱ ἄλλοι ἐκείνα τὰ στοιχεῖα, ποὺ εἶναι σημαντικὰ γιὰ τὴ σύνθεση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας τῶν Μικρασιατῶν²³. Ὁ θαυμασμὸς πρὸς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες, ἡ θρησκεία καὶ εἰδικότερα ἡ Ὀρθοδοξία²⁴ καὶ ἡ παιδεία εἶναι τὰ χαρακτηριστικά, ποὺ κρατοῦν ἀδιάσπαστη τὴ διαχρονικότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Μὲ τὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μυθολογία καὶ τὴν ἀρχαία ἱστορία ὁ συγγραφέας προσπαθεῖ νὰ ἐπιδείξει στοὺς Μικρασιάτες ὅτι τὰ ἐθνικὰ χαρακτηριστικὰ ἐμφανίζονται ἀναλλοίωτα στοὺς αἰῶνες καὶ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἔχει μιὰ διαχρονικὴ ὑπεροχὴ καὶ ταυτίζεται μὲ τὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα.

Ὁ ρόλος τῆς μικρῆς αὐτῆς μελέτης ἦταν νὰ δείξει τὴ σημασία τῆς καραμανλίδικης αὐτῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας καὶ νὰ ἀποδείξει τὴ διπλὴ τῆς εὐεργετικὴ ὠφέλεια, γιὰ τὴν ἑλληνικὴ, δηλαδή, καὶ τὴν τουρκικὴ λογοτεχνία. Ὁ Μισαηλίδης, παρόλο ὅτι στηρίζεται στὸ ἑλληνικὸ μυθιστόρημα, ποὺ ὁ δημιουργὸς του μὲ περηφάνια δηλώνει ὅτι εἶναι «πρῶτον τοιοῦτου εἶδους βιβλίον ἐκδιδόμενον εἰς τὴν γλῶσσαν μας», συνέγραψε ἓνα ἔργο, τὸ ὁποῖο χαιρετίστηκε καὶ ἀπὸ τὸ τουρκικὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ ὡς τὸ πρῶτο τουρκικὸ μυθιστόρημα²⁵. Δὲν μένει παρὰ νὰ μεταφραστεῖ τὸ ἔργο στὸ σύνολό του, ὥστε καὶ οἱ Ἕλληνες ἀναγνωστὲς νὰ χαροῦν τὴν εὐρηματικότητά τοῦ Μισαηλίδη καὶ τὶς νέες περιπέτειες τοῦ Ἀλέξανδρου Φαβίνη²⁶.

23. Βλ. καὶ Εὐαγγελία Μπαλτά, «Οἱ πρόλογοι τῶν καραμανλίδικων βιβλίων πηγὴ γιὰ τὴ μελέτη τῆς "ἐθνικῆς συνείδησης" τῶν τουρκοφώνων ὀρθοδόξων πληθυσμῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας», *Μνήμων*, 11 (1987), σ. 225-233.

24. Robert Anhegger, «Hurufumuz Yunanca, Ein Beitrag zur Kenntnis der Karamanisch-Türkischen Literatur», *Anatolica*, VII (Leiden 1979-1980), σ. 157-202, τοῦ ἴδιου «Nachtraege zu Hurufumuz Yunanca», *Anatolica*, X (Leiden 1983), σ. 157-202.

25. Βλ. ἐφ. *Cumhuriyet*, 10 Νοεμβρίου 1986, ἄρθρο τοῦ Mehmet Kaplan.

26. Βλ. καὶ Πηνελόπη Στάθη, «Πίστη στὴ γνώση», ἐφ. *Τὸ Βῆμα*, 26 Ὀκτωβρίου 1988, ὅπου παρουσιάστηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἡ τουρκικὴ ἐκδοσὶς τοῦ *Ταμασάι Δουγγιά*.

Στὸν πίνακα ποὺ ἀκολουθεῖ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὸν Πολυπαθὴ ἡ ἔκδοση τῆς «Νεφέλης» καὶ γιὰ τὸ *Ταμασάι Δουνγιά* ἡ ἔκδοση τοῦ Robert Anhegger, τοῦ 1988²⁷. Καταβλήθηκε προσπάθεια νὰ δοθοῦν σὲ δύο στῆλες οἱ ἀντιστοιχίες τοῦ καραμανλίδικοι μετὰ τὸ ἑλληνικὸ μυθιστόρημα. Ὅπου δὲν ἀντιστοιχοῦν οἱ τόμοι, τὰ βιβλία καὶ τὰ κεφάλαια, οἱ τουρκικοὶ τίτλοι μεταφράζονται στὰ ἑλληνικὰ καὶ ἔτσι γίνεται φανερὴ ἡ ἔκταση τῶν προσθηκῶν τοῦ Μισαηλίδου στὸ ἀρχικὸ κείμενο τοῦ Γρηγορίου Παλαιολόγου. Παράλληλα μένουν κενὰ ὅπου δὲν ὑπάρχει ἀντίστοιχο καραμανλίδικο κείμενο. Ὡστόσο εἶναι σαφές, ὅτι πολλὰ εἶναι οἱ προσθήκες καὶ ἐκεῖ ὅπου φαινομενικὰ ὁ Μισαηλίδης μεταφράζει τὸν Παλαιολόγο, πράγμα ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ παρουσιαστεῖ σ' αὐτὸ τὸν πίνακα.

ΑΝΤΙΠΑΡΑΒΟΛΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

Ὁ Πολυπαθὴς

σ. 9-10 Πρὸς τὸ κοινόν.

Βιβλίον Πρῶτον

κεφ. α' σ. 13 Οἱ γεννήτορές μου καὶ ἡ γέννησίς μου.

κεφ. β' σ. 18 Ἡ νηπιότης μου.

κεφ. γ' σ. 21 Οἱ διδάσκαλοί μου καὶ αἱ ἀτάξίαι μου.

κεφ. δ' σ. 29 Ἡ ἐφηβεία μου.

κεφ. ε' σ. 38 Ἡ δικηγορία μου.

κεφ. στ' σ. 44 Αἱ παρεκτροπαὶ τῆς νεότητός μου, ἡ νόσος καὶ οἱ ἱατροὶ μου.

κεφ. ζ' σ. 49 Ἡ ἄπιστος ἐρωμένη μου.

κεφ. η' σ. 56 Ἡ συμφορὰ καὶ ὁ καλὸς μου φίλος.

Ταμασάι Δουνγιά

σ. 20 Mukaddeme / Εἰσαγωγή

Birinci bab / πρῶτο βιβλίο

σ. 25 Atalarım ile tevellüdüm beyanında.

İkinci bab / δεύτερο βιβλίο

σ. 32 Kemal-i sebavatım beyanında.

Üçüncü bab / τρίτο βιβλίο

σ. 35 Hocaların ve ettiğim tecavücat beyanındadır.

Dördüncü bab / τέταρτο βιβλίο

σ. 47 Delikanlığım beyanında

Beşinci bab / πέμπτο βιβλίο

σ. 69 Avukatlığım beyanında.

σ. 73 Timarhane beyanında / Σχετικὰ μετὰ τὸ φρενοκομεῖο²⁸.

27. Πβ. καὶ σημ. 2.

28. Βλ. καὶ σ. 127 τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου.

κεφ. θ' σ. 62 Ἱστορία τοῦ φίλου μου Στεφάνου.

κεφ. ι' σ. 66 Μολδαβο-βλαχο-γγεμονικά
καὶ ἡ καβαδοφορία μου.

Altinci bab / ἔκτο βιβλίον

σ. 128 Karnaval / Καρναβάλι

Yedinci bab / ἑβδομὸν βιβλίον

σ. 137 Fahışelerin fahşı / Οἱ πόρνες

σ. 144 Birinci kızın vafşı / Ἡ ἱστορία τοῦ
πρώτου κοριτσιοῦ.

σ. 146 İkinci kızın hikâyesi / Ἡ ἱστορία
τοῦ δεύτερου κοριτσιοῦ.

σ. 147 Üçüncü kızın hikâyesi, Dördüncü kızın hikâyesi / Ἡ ἱστορία τοῦ δεύ-
τερου καὶ τρίτου κοριτσιοῦ.

σ. 148 Beşinci kızın hikâyesi, Altinci kızın hikâyesi / Ἡ ἱστορία τοῦ πέμπτου
καὶ ἕκτου κοριτσιοῦ.

σ. 153 Yedinci kızın hikâyesi / Ἡ ἱστο-
ρία τοῦ ἑβδομοῦ κοριτσιοῦ.

σ. 155 Sekizinci kızın hikâyesi / Ἡ ἱστο-
ρία τοῦ ὄγδοου κοριτσιοῦ.

σ. 159 Dokuzuncu kızın hikâyesi / Ἡ
ἱστορία τοῦ ἑνατοῦ κοριτσιοῦ.

σ. 162 İşte bunlardan birinin hikâyesi /
Ἴδου ἡ ἱστορία κάποιας ἀπὸ αὐτέας.

Cildi sani / Δεύτερος τόμος

Bab-ı evvel / πρῶτον βιβλίον

σ. 199 Hak yerde kalmaz / Τὸ δίκαιο δὲν
μένει στὸ ἔδαφος.

σ. 224 İkinci bab / Δεύτερον βιβλίον

σ. 227 Hikâyat / Ἱστορία

σ. 228 Kiriakula / Κυριακούλα.

σ. 234 Sultanının hikâyesidir / Ἡ ἱστο-
ρία τῆς Σουλτάνας.

σ. 241 Usta Yorgi'nin hikâyesidir / Ἡ
ἱστορία τοῦ μάστορο Γιώργη.

σ. 243 Üçüncü bab / τρίτον βιβλίον

Alışmak huy olur ve huy ikinci tabiat-
tır / Ἡ συνήθεια εἶναι δεύτερη φύση.

σ. 254 Dördüncü bab / τέταρτον βιβλίον

Haksızın hasmi Allah'tır, elbette halk
eder / Ἀντίπαλος τοῦ παρ'άννομου εἶναι ὁ
Θεός.

σ. 264 Anadolu'dan çıkan âlimler beya-
nında / Σχετικὰ με τοὺς σοφοὺς ποὺ κα-
τάγονται ἀπὸ τὴν Ἀνατολή.

σ. 265 Anadolu'nun âlimleri esamesidir /

Αὐτά εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν σοφῶν τῆς Ἀνατολῆς.

σ. 276 Izmirli Kamer Hanımın fıkrasının bakiyesidir / Τὸ συμπλήρωμα τῆς ἱστορίας τῆς Καμὲρ χανοῦμ τῆς σμυρνιαῶς.

σ. 303 *Beşinci bab* / πέμπτο βιβλίο

Uygunsuz terbiyenin semeresi sefalettir / Καρπὸς τῆς ἀνάρμοστης ἀνατροφῆς εἶναι ἡ ἀθλιότης.

σ. 305 Birinci mahpus / Πρῶτος κατὰδικος.

σ. 316 Zöhre hanımın Favini ile mükalemesi / Ἡ συνομιλία τῆς Ζοχρὲ χανοῦμ μετὸν Φαβίνη.

σ. 334 İkinci mahpus / Δεύτερος κατὰδικος.

σ. 336 Üçüncü mahpus / Τρίτος κατὰδικος.

σ. 338 Dördüncü mahpus / Τέταρτος κατὰδικος.

Üçüncü cilt / Τρίτος τόμος.

σ. 383 Beşinci babın bakiyesi, Beşinci mahpus / Συμπλήρωμα τοῦ πέμπτου βιβλίου, πέμπτος κατὰδικος.

σ. 391 Yigirmi ikinci mahpus / Εἰκοστὸς δεύτερος κατὰδικος.

Altıncı bab / ἕκτο βιβλίο

σ. 396 İki çanbaz bir ipte oynayamaz / Δυὸ ἀκροβάτες δὲν μποροῦν νὰ χορεύουν στὸ ἴδιο σχοινί.

σ. 400 Katoliklerin sürgün olduğu / Σχετικὰ μετὴν ἐξορία τῶν καθολικῶν.

σ. 405 Ermeni katoliklerin Der-i saadetten Nefilîği, Ermeniler / Ἡ ἐξορία τῶν Ἀρμενοκαθολικῶν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, Ἀρμένιοι.

σ. 407 Ermeni kilisesinin Rum kiliselerinden ayrılmasının iptidaki sebebi / Ἀρχικὴ αἰτία γιὰ τὸν χωρισμὸ τῆς Ἀρμενικῆς ἀπὸ τὴν Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία.

Yedinci bab / ἑβδομο βιβλίο

σ. 454 Arayan belâsını da mevlâsını da bulur / Ὅποιος ψάχνει βρίσκει καὶ τὸ μπελά του, ἀλλὰ πετυχαίνει καὶ τίς ἐπιδιώξεις του.

Sekizinci bab / ὄγδοο βιβλίο

Tekkeyi bekleyen çorbayı içer / Ὅποιος φυλάει τὸν τεκκέ πίνει καὶ τὴ σούπα.

Βιβλίον δεύτερον

κεφ. α' σ. 75 'Η ἄφιξις μου εἰς Βλαχίαν, Αὐλαὶ τῶν 'Ηγεμόνων καὶ ἦθρ τῶν Δακῶν.

κεφ. β' σ. 80 Πλουτῶ, εὐνοοῦμαι καὶ προσβιβάζομαι.

κεφ. γ' σ. 86 'Ο χαρακτήρ τοῦ 'Ηγεμόνος, ὁ ἐχθρὸς καὶ ὁ φίλος μου.

κεφ. δ' σ. 90 'Ο καθαρὸς ἔρως καὶ ἡ ἀρραβωνία μου.

κεφ. ε' σ. 97 'Η ἐξορία μου.

κεφ. στ' σ. 103 Τὸ ναύαγιον καὶ ἡ αἰχμαλωσία μου.

κεφ. ζ' σ. 106 Οἱ δύο Κύριοί μου - ἦθρ Ρώσσαν - τοκογλυφία - γλισχρότης.

κεφ. η' σ. 113 'Η στρατιωτικὴ μου, ἦθρ στρατιωτῶν, μισθὸς ὥρας ἐντάμωσις μετ' τῇ Ρωξάνδρᾳ.

κεφ. θ' σ. 118 'Η λιποταξία, ἡ μαστίγωσις, τὸ νοσοκομεῖον καὶ ἡ μάχη μου.

Βιβλίον τρίτον

κεφ. α' σ. 127 'Η ἐπιστροφή μου εἰς Βυζάντιον, ἀπεικταλὸν τι συμβάν, φρενοκομεῖον²⁹.

κεφ. β' σ. 138 'Η γνωριμία μου μετὰ τινος 'Οθωμανίδος.

κεφ. γ' σ. 144 'Ο Τουρκισμός μου, ἰδέαι 'Οθωμανῶν.

κεφ. δ' σ. 150 'Ο ὑπουργὸς καὶ ὁ γυναικωνίτης μου· ἦθρ καὶ ἔθιμα 'Οθωμανῶν.

κεφ. ε' σ. 158 'Η δικαστικὴ μου, ἡ καταστροφή, ἡ ἀναβάπτισις καὶ ἡ ἀπροσδόκητος συνάντησις μου.

κεφ. στ' σ. 166 Ρώμη, Πάππαι, Καρδιάλιοι.

κεφ. ζ' σ. 170 Τὸ πνευματικόν μου ἐπάγγελμα, παρεκτροπαὶ λαϊκῶν καὶ κληρικῶν, θεοβλάβεια.

σ. 460 Ulaha Azimet ve muveseletim, Eflak ve Buğdanlıların ahlâkı ve beylerinin ahvali beyanında dır²⁹.

σ. 463 Kesbi servet ne şan-u şöhret edip rütbeye terfi olunduğum beyanında.

σ. 467 Beyin ahlâk ve tabiatı ve dostum ile düşmanım beyanında.

σ. 470 Halisane aşk-u muhabbet ile namizetlendiğim beyanında.

σ. 474 Memuriyetten tard ile nefi olduğum beyanında.

σ. 477 Gemimizin parçalanıp Rusyalılardan esir olduğumuz.

σ. 479 Hizmet ettiğim iki efendilerim ve Rossialıların ahlâk ve tefecilikleri ve nekeslikleri beyanındadır.

σ. 483 Silk-i askeriye gönüllü yazıldığım ve Rossia asker neferlerinin ahlâkı ve namizetlim Roksandra ile bir saat mikdarı mülakat eylediğim beyanındadır.

σ. 487 Ordudan firar edüp tutularak tedib olduğum ve hastaneye girdiğim ve muharebe eylediğim beyanındadır.

σ. 495 İstanbul'a avdetim ve dehşetli bir vakia beyanında.

σ. 497 Diğer bir hanımla kesa-i ülfet eylediğim beyanında.

σ. 503 Hizmet eylediğim paşa ve haremim ve Osmanlı adetleri.

σ. 508 Hakim nasbolduğum ve min gayr-i memul mülakatım beyanında.

σ. 512 Meşhur Roma şehri ve kardinaler ve ahvalleri beyanındadır.

Dokuzuncu bab / ἔνατο βιβλίον

σ. 518 Pnevmatikosluğum ve laikosların ve ruhbanların uygunsuz halleri beyanında.

29. Παρ' ὅλο πού ὁ Μισαηλίδης σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἐπιστρέφει πάλι στὸ ἀρχικὸ πρότυπό του, προσθέτει καὶ δική του διαίρεση κεφαλαίου: Sekizinci bab. Tekkeyi bekleyen çorbayı içer / ὅποιος φυλάει τὸν τεκκέ πίνει καὶ τῇ σούπα.

30. Βλ. καὶ σ. 73 τοῦ *Ταμασάι Δουηνιά*.

Βιβλίον τέταρτον

κεφ. α' σ. 187 'Ο Πανδοχεύς καὶ ἡ ληστο-
κράτησίς μου.

κεφ. β' σ. 195 'Ιστορία τῶν πέντε ληστῶν
μου.

κεφ. γ' σ. 209 'Η προανάκρισις καὶ ἡ φυ-
λάκισίς μου - 'Ο ἐνδυματοπώλης μου.

κεφ. δ' σ. 215 'Ο Κόμης μου καὶ ὁ Οἰκο-
νόμος του.

κεφ. ε' σ. 223 'Ο μαγνητιστής καὶ ὁ ἔμπο-
ρός μου - ἡ 'Αποκρέω τῆς 'Ιταλίας.

κεφ. στ' σ. 230 'Ο Μιλόρδος μου - "Εθιμά
τινα "Αγγλῶν.

κεφ. ζ' σ. 237 'Η Μιλαίδη μου - Γυναικεῖα.

Βιβλίον πέμπτον

κεφ. α' σ. 251 'Η ἄφιξις μου εἰς 'Αγγλίαν -
"Εθιμα Βρετανῶν.

κεφ. β' σ. 261 'Η χήρα 'Αγγλὶς μου καὶ ὁ
θάνατος τοῦ Μιλόρδου μου.

κεφ. γ' σ. 272 'Η ἄφιξις μου εἰς Παρίσια,
ἡ ἐφημεριοδογραφία μου, χαρακτήρ Γάλ-
λων.

κεφ. δ' σ. 279 'Η δραματοποιῖα μου, φι-
λόλογοι καὶ ἄλλα ποικίλια.

Onuncu bab / δέκατο βιβλίον

σ. 529 Lokantacı ve hırsızlar eline dü-
ştüğüm beyanında.

*Cildi-i rabi / τέταρτος τόμος**Birinci bab / πρώτο βιβλίον*

σ. 539 Beş hırsızların hikâyeleri beya-
nında, evvela böcekbaşının / Οἱ ἱστο-
ρίες τῶν πέντε ληστῶν καὶ πρώτα τοῦ
ἀστυνόμου.

σ. 543 İkinci hırsızın hikâyesi / 'Ιστορία
τοῦ δευτέρου ληστῆ.

σ. 544 Üçüncü hırsızın hikâyesi / 'Ιστο-
ρία τοῦ τρίτου ληστῆ.

σ. 547 Dördüncü hırsızın hikâyesi / 'Ι-
στορία τοῦ τέταρτου ληστῆ.

σ. 548 Beşinci hırsızın hikâyesi / 'Ιστο-
ρία τοῦ πέμπτου ληστῆ.

İkinci bab / δεύτερο βιβλίον

σ. 550 İstintak ve mahpus olduğum.

σ. 554 Hizmet ettiğim Konte ve vekili-i
harcı beyanında.

σ. 556 Mihnadıcı ve hizmet ettiğim tacir
ve Italya'nın karnavalı beyanında.

σ. 563 Hizmet eylediğim lord ve Ingi-
lizlerin ahlâkı beyanında.

σ. 567 Milordun hemşiresi Mileydi ve
dişehli tayfesinin ahlâk ve tabiatı beya-
nında.

σ. 577 İngiltera'ya muvasaletim ve In-
gilizlerin ahlâkı beyanında.

İbinci bab / δεύτερο βιβλίο³¹

σ. 587 Bir dul İngiliz hatun ile kesb-i
münasebet eylediğim ve Lord çelebimin
vefatı beyanında.

Üçüncü bab / τρίτο βιβλίον

σ. 592 Stavrofori

Dördüncü bab / τέταρτο βιβλίον

σ. 598 Fransa payitahtı Paris'e muva-
seletim ve onda gazeteciliğim. - Ve
Fransızlar'ın ahlâkı beyanındadır.

Beşinci bab / πέμπτο βιβλίον

σ. 602 Teatroculuk ettiğim ve bir takım
hükema ile görüşüğüm ve bazı sair
ahval beyanında.

31. 'Απὸ παραδρομῆς ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐνδειξὴ *δεύτερο βιβλίον* (βλ. σ. 550).

κεφ. ε' σ. 292 Θέατρα, Ὑποκριταί.

Βιβλίον ἕκτον

κεφ. α' σ. 311 Ἡ πειράτευσις καὶ ἡ εὐά-
ρεστος συνάντησίς μου.

κεφ. β' σ. 317 Ἡ ἱατρική μου καὶ ὁ νέος
μου ἀποχωρισμός.

κεφ. γ' σ. 324 Ἡ ἄφιξις μου εἰς Ἀθήνας.
'Ελληνικά' ὁ φίλος μου Στέφανος. Εὐγε-
νιομανία.

κεφ. δ' σ. 335 Αἱ νύμφαι, ἡ νεκρανάστασις
καὶ ὁ γάμος μου.

σ. 349 Χίλια ὀκτακόσια σαράντα. Ὁχι, δὲν
τὴν ἐγκατέλειψε. Ζήτω τὸ Ἔθνος! Ζήτω
ὁ Βασιλεὺς! Λαοκατάρατοι οἱ ἐπίβουλοι
αὐτῶν, εἰς ὅποιανδὴποτε ἀνήκουσι μερίδα.
Τέλος.

Altuncı bab / ἕκτο βιβλίον

σ. 613 Korsanlar eline geçtiğim ve min-
gayr-ı memul mülakatım beyanında.

Yedinci bab / ἑβδομο βιβλίον

σ. 619 Hekimliğim ve yeni ayrılığım
beyanında.

Sekizinci bab / ὄγδοο βιβλίον

σ. 622 Atinaya azimetim, Yunanistan
vukuatı, Atik dostum Stefanos ile mü-
lakatım ve zadeganlık iddiası ve ölüp
dirildiğim babında.

Dokuzuncu bab / ἔνατο βιβλίον

σ. 631 Gelinlik kızlar- ölünün dirildiği
ve nihayet nikâhlendiğim beyanında.

σ. 641 Hemen Cenab-ı Hakk şeriyet-i
müstakimesini dünyaya irsal edüp, şu
Tamaşa-i âlemde cefakeşleri zalim ce-
fakâran cevriden ve cehalet zulmetin-
den halas eylesin! Amin sümme A-
min!!! / Ὁ παντοδύναμος Θεὸς ἃς στείλει
ἀμέσως στὴ γῆ, τὴ θεία του εὐθύτητα καὶ
σ' αὐτὸ τὸ θέατρο τοῦ κόσμου ἃς λυτρώσει
τοὺς τυραγνισμένους ἀπ' τὴν καταπίεση
τῶν ἄσπλαγγων τυράννων καὶ ἀπ' τὰ βά-
σανα τῆς ἀμάθειας! Ἀμήν.